

Turystyczne wykorzystanie oznaczeń granic w Polsce

Tourist use of border markers in Poland

Marek Więckowski

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego PAN

ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa

marekw@twarda.pan.pl

Zarys treści. Współczesne i reliktowe granice zaczynają być postrzegane jako atrakcje turystyczne. Na ich bazie tworzone są produkty turystyczne, zarówno szlaki turystyczne, jak i muzea, wystawy czasowe (np. w izbach, dworcach itp.) oraz wydarzenia – inscenizacje. W niniejszym artykule uwaga została zwrócona na oznaczenia granic i ich wykorzystanie do celów turystycznych, jako na nową funkcję pełnioną przez granice. Przedstawiono wyniki badań oznaczeń obecnych i dawnych granic Polski. Do szczegółowej analizy wybrano cztery studia przypadku – po jednym z każdego z wyodrębnionych okresów funkcjonowania granic na ziemiach polskich. Ich analiza upoważnia do sformułowania kilku istotnych wniosków. Każdy ze znaków granicznych, poza samym faktem bycia atrakcją turystyczną, niesie ze sobą istotne przesłanie. Kluczowe są trzy główne nurty tego przekazu, którymi są: wydarzenia historyczne – dawne podziały (utrata niepodległości wraz z rozbiorami; odzyskanie niepodległości i przypomnienie bohaterów oraz zmiany granic i odzyskanie ziem na zachodzie, aż do Odry); lokalne uwarunkowania oraz symboliczne znaczenie najważniejszych znaków granicznych.

Słowa kluczowe: granica, znak graniczny, granica reliktowa, atrakcja turystyczna, dziedzictwo, Polska.

Keywords: boundary, border, border marker, relict border, tourist attraction, heritage, Poland.

Wstęp

Człowiek od zarania dziejów próbował oznakować swoje terytorium, zarówno pojedynczych osób, jak też rodzin, grup społecznych, a także księstw, królestw i wreszcie – państw. Głównym celem powstawania granic było odgrodzenie się od sąsiadów. Granice państwowe tworzone, by oddzielać organizmy państwowe w celu kontroli (Newman, 2002), ochrony i bezpieczeństwa (Prescott, 1987; Kałuski, 2017). W uproszczeniu można stwierdzić, że granica państwa jest konstruktem przestrzenno-prawnym. Prawo bowiem reguluje jej istnienie i lokalizację. W przestrzeni rzeczywistej natomiast jest ona wytyczona i funkcjonuje (Więckowski, 2019). Granica podlega procesowi delimitacji (ustalenia i porozumienia przyczyniające się do określenia jej położenia na Ziemi), a w terenie podlega demarkacji – czyli jest oznaczona i dokładnie zlokalizowana (Jones, 1943).

Granice, za wyjątkiem miejsc trudno dostępnych, były oznakowane głównie za pomocą wałów ziemnych, rowów, kopców czy słupów (Kiersnowski, 1960) o różnych rozmiarach i wysokości – od zwykłych nieociosanych kamieni po smukłe i eleganckie słupy z wyrzeźbionymi napisami (często skrótami nazw jednostek terytorialnych), herbami, flagami – nierzadko pomalowane na odpowiedni kolor. Słupy graniczne wyznaczają w terenie zasięg jurysdykcji poszczególnych księstw, województw czy państw. Często nawet

przy zmianach terytorialnych wykorzystywało się dawne oznaczenia, zmieniając na nich nazwy, flagi czy herby, jednocześnie dopasowując je do nowych uwarunkowań.

Oznaczenia granic, które czasami pozostają w krajobrazie przez kilkadziesiąt lat, zaczęły być przedmiotem zainteresowania pasjonatów, odkrywców oraz turystów. Popularnym zajęciem stało się poszukiwanie dawnych śladów granic, a elementy z nimi związane stają się również obiektami dziedzictwa kulturowego (por. Grzywaczewski, 2020). W niektórych miejscach, poza pozostawianiem jedynie ciekawostką, elementy i sposoby oznakowania stają się atrakcjami turystycznymi, przyciągającymi coraz większą liczbę turystów (Gelbman i Timothy, 2019; Więckowski i Timothy, 2021). Lokalne i regionalne władze, dostrzegając te trendy, zaczynają przygotowywać przestrzeń do odwiedzania przez zainteresowanych i próbują stworzyć produkty turystyczne, które są oparte na elementach granic lub stanowią ich dodatkowe elementy (Gelbman i Timothy, 2011). Trend ten pojawił się również w Polsce, co skłoniło autora do wykonania pionierskich badań dotyczących wykorzystania oznaczeń granicy w jej nowej roli, czyli jako atrakcji turystycznych. W opracowaniu uwzględniono zarówno obecne granice Polski, jak też dawne granice, które już nie pełnią swoich funkcji, czyli granice reliktowe. Do szczegółowej analizy wybrano cztery studia przypadku – po jednym z każdego z wyodrębnionych okresów funkcjonowania granic na ziemiach polskich:

- granica przed okresem rozbiorów (Bogusze-Prostki),
- granica z okresu rozbiorów (Lipa-Dąbrowa Rzeczycka),
- granica z okresu II Rzeczypospolitej (Dębki),
- granica po II wojnie światowej (Czelin).

Oznaczanie granic i ich rosnąca rola dla turystyki w świetle literatury

Granice polityczne są zarówno fizyczne (terytorialne), jak też symboliczne i ideologiczne (Agnew et al., 2003; Doźbłasz, 2017). Powstają zazwyczaj w wyniku naturalnych procesów rozwojowych, ekspansji lub decyzji politycznych (np. w wyniku wojen), a także przesunięć i korekt odcinków granicznych (Więckowski, 2019). Według Jonesa (1943) w idealnych warunkach (głównie dzięki wzajemnym porozumieniom i traktatom) granice międzynarodowe są tworzone w czterech etapach: definicja, delimitacja, demarkacja oraz utrzymywanie i administrowanie. Zdefiniowany podział terytorium pomiędzy sąsiadującymi państwami, czy to w wyniku wojen, czy pokojowych porozumień, wymaga delimitacji. Zdefiniowanie i delimitacja granicy są pierwszymi etapami przyszłych zmian. Znaki graniczne odzwierciedlają demarkację, czyli oznaczenie delimitowanej na mapie granicy bezpośrednio w terenie poprzez wzniesienie – a następnie utrzymanie – widocznych znaków symbolizujących ją oraz jej przebieg (Prescott, 1987). Formy demarkacji i ochrony granic zależą przede wszystkim od typu reżimu politycznego rozdzielanych państw oraz stanu relacji pomiędzy nimi. Kształtuje je zatem wiele czynników. Zwykle tam, gdzie istnieją negatywne stosunki między sąsiednimi krajami, granice są wyraźnie zaznaczone, a w wielu przypadkach silnie ufortyfikowane (Prescott, 1987; Timothy, 2001). W innych sytuacjach granice mogą być ledwo zauważalne, w czym ma też swój udział specyfika topografii – w wielu miejscach oznaczenie terytorium jest trudne, a nawet bezcelowe. Oczywiście demarkacja nie zawsze następuje i większość granic świata jest delimitowana, ale niezdemarkowana, czyli nie jest wytyczona i oznaczona w terenie (Glassner et al., 1989, s. 73).

Demarkacja granicy liniowej była potrzebna dopiero tam, gdzie nie było odpowiednich elementów fizjograficznych (np. rzeki). Z czasem także granice na rzekach były dodatkowo oznaczone, np. kopcami usypanymi na jej brzegach lub wbitymi w dno słupami (Sobczyński, 2018) albo specjalnymi bojami utrzymującymi się na wodzie. Na wielu odcinkach występują klasyczne oznaczenia granicy. Należą do nich: słupki graniczne, tablice informujące o granicy państwa, a także posterunki służb celnych i wojsk ochrony granic. Niekiedy towarzyszy temu infrastruktura obsługi ruchu granicznego, turystycznego, transportu itp. (Timothy et al., 2016; Więckowski, 2021a). Na mapach, a nawet na ziemi, granica jest najczęściej linią, na której znajdują się znaczniki i ogrodzenia, często nawet z liniami celowo wyrysowanymi na ziemi (Gelbman i Timothy 2011; Więckowski i Timothy, 2021). Oznacza to, w jaki sposób granice mogą być wyimaginowanymi lub abstrakcyjnymi liniami używanymi do rozróżniania i identyfikowania rzeczy przez odniesienie do różnicy pomiędzy stronami (Heintel et al., 2018). Granice w strefach napięć politycznych, gdy strony rozdzielone granicą pozostają w konflikcie politycznym, mają zadawniony spór terytorialny lub są zamieszkiwane przez wrogie sobie grupy etniczne, są bardziej ufortyfikowane (Sobczyński, 2018; Andersen i Prokkoła, 2021). W takich przypadkach granice mogą być dodatkowo wzmocnione infrastrukturą służącą do ochrony i obrony terytorium (np. płoty, mury). Uzupełnieniem często są: drogi graniczne (służące do przemieszczania się patroli wojskowych), pasy graniczne, infrastruktura wież kontrolnych, systemów alarmowych, niekiedy wsparta elektroniką (Kałuski, 2017; Sobczyński, 2018; Żelichowski, 2018).

Granice państw, nawet po ich likwidacji czy złagodzeniu reżimu, pozostawiają trwałe ślady. Im dłużej istnieje granica, tym trudniej ją zatrzeć (Sobczyński, 2018; Kowalski, 2020). Oznaczenia granic, poza wskazaniem zasięgu terytorium oraz styku dwóch organizmów politycznych, pełniły jeszcze rolę symboliczną, a od niedawna stanowią nawet atrakcje turystyczne. Są one chronione, odrestaurowywane, nadbudowywane, wymieniane, a nawet celowo odtwarzane. Odtwarzanie może być *in situ*, na obecnej lub dawnej granicy, ale także w innym miejscu oddalonym od granicy, np. w muzeum, lapidarium bądź innej instytucji niepołożonej na samej granicy oraz w muzeach granic, straży granicznej, celnych itp.

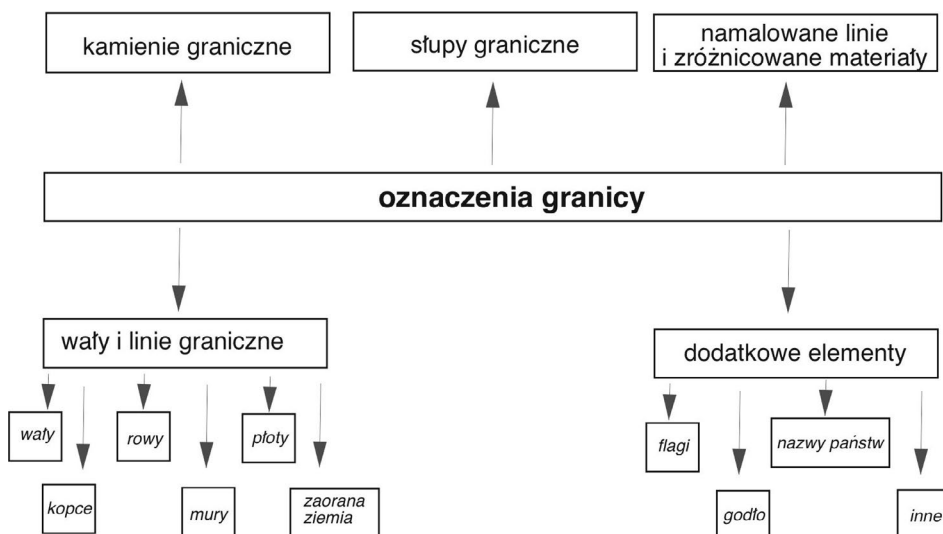
Granice polityczne są oznaczane na wiele sposobów, jednak nie wszystkie mogą budzić zainteresowanie turystyczne. Wały, rowy i linie graniczne czasami mogą służyć do budowy szlaków pieszych, rowerowych lub innych. Znaki graniczne mają większy potencjał i są bardziej powszechne. Według Kałuskiego (2017) znaki graniczne służą obecnie orientacji w terenie, jako pomoc w turystyce pieszej i grzybobraniu. Znajdziemy też inne przykłady wykorzystania dawnych oznaczeń, jak przekształcenie ich w znaki informacyjne, podłoże nowych szlaków (jako materiał budowlany np. na szlaku z Przełęczą Krowiarki na Babią Górę) czy platform widokowych. Timothy (2020) na przykładzie analizy pocztówek z granicy amerykańsko-meksykańskiej wykazał ponadto istotność elementów oznaczenia granic dla turystów. Według badanych turystów jedynie ogólne widoki ulic i miast są bardziej atrakcyjne od znaków granicznych (Timothy, 2020).

Można wyróżnić kilka odmiennych sposobów oznaczania granic państwowych (ryc. 1).

- a) **Wały i linie graniczne.** W wielu przypadkach wały, kopce i rowy graniczne należą do najstarszych oznaczeń granic (Kiersnowski, 1960). Specyficznymi elementami oznaczenia terytorium, ale już w rozumieniu jego ochrony, są granice ufortyfikowane: murami, płotami, zaoraną ziemią itp. Tego typu urządzenia nie służą jednak oznaczeniu granic, a są systemami je zabezpieczającymi. Nie muszą

być one wykonane na samej granicy, a mogą być nawet oddalone od niej o wiele kilometrów (Duma, 2015; Sobczyński, 2018).

- b) **Kamienie graniczne.** Powstawały one z miejscowego materiału skalnego, nie zawsze ociosanego i często o nieregularnych formach oraz kształtach. Uzupełniane były często dodatkowymi znakami, nacięciami lub innymi napisami (Kiersnowski, 1960; Dominiczak, 1997; Duma, 2015). Dawniej mogły być nieznacznie ociosane i miały różne kształty: owalne, pękate, pionowe, wydłużone itp.
- c) **Słupy graniczne.** To ociosane bryły, specjalnie wykonane na potrzeby oznaczenia granicy i najczęściej wykonane według tego samego wzoru dla całego odcinka granicznego. Pierwotnie były to pale drewniane, a od XIV w. – słupy żelazne (Kiersnowski, 1960). Obecnie mogą mieć różną formę i wielkość, od małych słupów (10-30 cm, licząc wystającą ponad ziemię część) do wysokich (nawet 2 m), aż po monumenty przypominające pomniki i kolumny. Różny jest też materiał ich wykonania, np.: kamień, beton, drewno czy metal (Padło, 2015; Więckowski, 2021a).
- d) **Namalowane linie i użycie zróżnicowanych materiałów.** Wykorzystanie odmiennych materiałów do budowy dróg, chodników na styku państw często wynika z przepisów prawa. Granicę wyznacza linia zróżnicowania pomiędzy materiałami, ich strukturą albo kolorami. Prostim sposobem jest też namalowanie w miejscach przebiegu granicy linii na drodze, chodniku, placu, a także na budynkach i w ich wnętrzach (Gelbman i Timothy, 2011; Więckowski i Timothy, 2021; Więckowski, 2021b).
- e) **Dodatkowe elementy: nazwy państw, flagi, godła i inne znaki.** Te elementy są celowo umieszczane na granicy lub tuż przy niej, aby wzmocnić przekaz przynależności terytorialnej, ukazać inność, a nawet wyższość danego państwa (Gelbman i Timothy, 2011). Wykonywane są zarówno na ulicach, budynkach, jak też mostach.

Ryc. 1. Elementy oznaczeń granicy stanowiące atrakcje turystyczne
Border-marker elements constituting tourist attractions
 Opracowanie własne.

W większości części świata słupy, kolumny lub inne symbole wyznaczają granice, wskazując w ten sposób dokładne miejsca, w których spotykają się dwa (lub trzy) kraje. Niektórzy turyści wykazują zainteresowanie oglądaniem granicy, dotykaniem jej, przekraczaniem oznaczeń i robieniem klasycznych *selfie* z oznaczeniami granic, znakami powitalnymi czy pokazywaniem flag i herbów (Więckowski, 2021a). Atrakcją turystyczną są pojedyncze elementy, czasami w postaci konkretnych obiektów, jak np. łuk Pokoju na granicy USA i Kanady (Gelbman i Timothy, 2019), a także oznaczenia granic wewnątrz budynków, np. schronisk, hoteli czy bibliotek (por. Więckowski, 2021 b). Na ich podstawie tworzone są szlaki graniczne śladami starych znaków. Służą również celom marketingowym, ważnym w wielu miejscach, ale szczególnie w Europie, np. na wyspie Uznam (Więckowski i Timothy, 2021), w Baarle (Gelbman i Timothy, 2011) czy Tornio, ale też poza Europą (np. Saint Marteen). Wraz ze znakami granicznymi, pomnikami oraz dodatkowymi elementami, takimi jak miejsca piknikowe, tablice informacyjne i flagi, stanowią ważny element całości atrakcji turystycznych, co ostatnio wykazano na przykładzie trójstyku granic Polski, Czech i Słowacji (Więckowski, 2021a), a także Polski, Białorusi i Ukrainy (Anisiewicz, 2021). Atrakcją turystyczną stał się również kamień graniczny na granicy rosyjsko-szwedzkiej, który dzielił jezioro Paanajärvi na dwie części (Aleksandrova i Stupina, 2013; Kolosov, 2020). Studzieniecki (2021) wskazał również na potencjał punktowych obiektów, jakimi są też znaki graniczne, jako podstawy kreowania transgranicznych destynacji turystycznych. Dodać należy jednocześnie, że są one trudniejsze, a czasami niemożliwe do transgranicznego wykorzystania w sytuacji funkcjonowania granic zamkniętych oraz braku przejść granicznych (Anisiewicz, 2021; Studzieniecki, 2021; Więckowski, 2021a). Wyjątkowość oznaczenia granic jest wykorzystywana do marketingu, a niekiedy na jej bazie może zostać wytworzony lokalny biegun wzrostu i współpracy transgranicznej. Celowe podkreślanie lokalizacji linii granicznej oraz elementów z nią związanych stanowi też istotne zjawisko określane jako tzw. symboliczne graniczenie (*symbolic rebordering*) (Więckowski i Timothy; 2021).

Metoda

Niniejszy artykuł dotyczy wykorzystania oznaczeń granic w Polsce na potrzeby turystyki: dawnych, znajdujących się na jej obecnym terytorium (granice reliktowe) oraz na jej współczesnych granicach.

Pierwszym etapem badań był przegląd piśmiennictwa, w którym zidentyfikowano kluczowe czynniki wyznaczające granice i sposoby oraz elementy ich oznaczania. Na tym etapie podjęto decyzję dotyczącą podziału głównych okresów powstawania znaków granicznych, na bazie których wytypowano różne możliwości oznaczania granic w odniesieniu do obecnych możliwości ich wykorzystania do celów turystycznych. Omawiając każdy okres, przedstawiono krótką charakterystykę specyfiki granic oraz ich oznaczania.

Drugim etapem była analiza dostępnych źródeł, zarówno naukowych, jak też popularnonaukowych, przewodników, materiałów zamieszczonych w internecie (strony jednostek samorządowych, lokalnych instytucji turystycznych, organizacji, indywidualnych użytkowników i pasjonatów).

Trzecim etapem były badania terenowe, podzielone na dwie części. Pierwszym ich celem, po wybraniu właściwego przykładu granicy, było uzupełnienie wiedzy, której nie udało się pozyskać z literatury. Badano też rolę upamiętnienia, dziedzictwa i wykorzy-

stania znaków granicznych w turystyce. Podczas tej pierwszej części badań terenowych zidentyfikowano ponad 50 obiektów, które są oznaczeniami granicy wykorzystywanymi w turystyce, będącymi albo pozostałościami po dawnej granicy, albo celowo odrestaurowanymi obiektami. Prace terenowe miały miejsce w latach 2018-2021. Dzięki nim uzyskano materiał, który posłużył do wyodrębnienia kilku typów oznaczeń granic w Polsce.

Druga część badań terenowych dotyczyła czterech typów granic i objęła – w ramach tych typów – przykłady miejsc i obiektów (w nawiasach daty badań terenowych):

- granica przed okresem rozbiorów – Bogusze-Prostki (październik 2020);
- granica z okresu rozbiorów – Lipa-Dąbrowa Rzeczycka (kwiecień 2018 oraz październik 2020);
- granica z okresu II Rzeczypospolitej – Dębki (czerwiec 2019);
- granica po II wojnie światowej – Czelin (lipiec 2019 oraz wrzesień 2020).

Po analizie całych odcinków granic w poszczególnych okresach w artykule przedstawiono kilka przykładów obiektów, które obecnie uznane są za atrakcje turystyczne. Następnie wybrano i opisano jeden główny przykład w każdym typie. Ważnym elementem badań była analiza treści tablic oraz materiałów znajdujących się w terenie. Analizowano przekaz przedstawiany na oryginalnych i odtwarzanych elementach oznaczeń granicy.

Oznaczenia granic jako atrakcje turystyczne

Granice obecne i dawne w Polsce

Na terytorium Polski zlokalizowanych jest wiele granic, które powstawały i zanikały w ostatnich stuleciach i które już nie pełnią swojej funkcji odgraniczania poszczególnych organizmów politycznych (Sobczyński, 1993, 2008; Solarz, 2014).

Główne granice, których ślady możemy jeszcze zauważyć obecnie w Polsce, to:

- granice sprzed XIX w. (różnych form jednostek terytorialnych przed rozbiorami), głównie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ale też księstw, ordynacji itp.;
- granice pomiędzy dawnymi zaborcami oraz granice form polskiej państwowości w XIX w., czyli Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego;
- granice Polski z okresu II Rzeczypospolitej, które obecnie znajdują się na terytorium Polski (zwłaszcza wschodnie granice Trzeciej Rzeszy – zarówno główna linia graniczna, jak też fragmenty linii obronnych, np. MRU, oraz południowa granica Prus i granica z Wolnym Miastem Gdańsk);
- obecne granice kraju (z drobnymi korektami od zakończenia II wojny światowej).

Należy oczywiście pamiętać o dawnych granicach Polski lub Rzeczypospolitej Obojga Narodów, które obecnie znajdują się poza aktualnymi granicami kraju – zwłaszcza granice wschodnie, z których znaczenie mają zarówno granice największego zasięgu Rzeczypospolitej, przed okresem zaborów (czyli do roku 1772), oraz granice II Rzeczypospolitej z okresu pomiędzy I a II wojną światową.

Dla potrzeb niniejszych badań podzielono funkcjonowanie granic na cztery okresy: do końca XVIII w. (najstarsze granice przed okresem rozbiorów); okres rozbiorów (1795-1918); okres II Rzeczypospolitej (1918-1939); współczesność (po II wojnie światowej).

Najstarsze granice

Granice sprzed kilkuset lat są bardzo słabo widoczne w terenie, a bezpośrednie ślady ich demarkacji należą już do rzadkości. Jednakże lokalnie zachowały się kamienie graniczne, które wyznaczały granice różnych terytoriów: kościelnych, opactw, księstw itp., czego przykładem mogą być słupy w Biskupicach Radłowskich. W niewielu miejscach można odszukać dawne wały czy rowy graniczne, jednakże zachowane są w stanie mocno zmienionym i nie stanowią atrakcyjnych obiektów dla turystów. Z najdawniejszych oznaczeń granicy na obecnym terytorium Polski jedynie obiekty w czterech lokalizacjach stanowią bezcenne zabytki i jednocześnie są atrakcjami turystycznymi. Należą do nich znaki graniczne zlokalizowane w: okolicach Opola (słupy graniczne biskupstwa wrocławskiego, z XIV w.¹), w Biskupicach Radłowskich (słup z 1450 r.), Świątę Lipce (gmina Reszel) – słup graniczny z 1750 r. na granicy Warmii oraz słup graniczny w Boguszach.

- Przykład 1 – słup graniczny w formie kapliczki w Boguszach z 1545 r.

Najbardziej znanym obiektem oznaczenia najdawniejszych granic na obszarze Polski jest słup graniczny w formie kapliczki na dawnym trójstyku Prus Książęcych, Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego (fot. 1). W 1569 r. w wyniku Unii Lubelskiej

Fot. 1. Słup graniczny w Boguszach (fot. M. Więckowski)

A border post in Bogusze

Tłumaczenie łacińskiego tekstu umieszczonego na tablicy:

„Kiedy Zygmunt August sprawował rządy w państwie ojca a (jednocześnie) margrabia Albert I panował, ów nad Jagiełły dwojga imion starodawnymi grodami, ten nad krajem Prusów w pokoju piastował władzę, wzniesiony został ten Słup, który miał oznaczać linię graniczną kraju oraz rozgraniczać tereny obu władców roku 1545 miesiąca sierpnia”.

¹ Słupy te jeszcze dziś spełniają nieformalnie swoją pierwotną funkcję znaków granicznych. Pięć z nich stoi dokładnie na obecnej granicy województw opolskiego i dolnośląskiego. Unikalny zespół słupów granicznych biskupiego terytorium nysko-otmuchowskiego jest pamiątką z czasów, gdy biskupi wrocławscy walczyli o uniezależnienie swoich posiadłości od świeckiej władzy książęcej. Do chwili obecnej zachowało się sześć kamiennych słupów granicznych.

nastąpił nowy podział granic i słup przestał pełnić swoją funkcję. Ma on 6 m wysokości. Jest wykonany z cegły, otynkowany i pokryty czerwoną dachówką. Na wschodniej ścianie umieszczono marmurowe tablice z godłami państwowymi wielkiego Księstwa Litewskiego i Prus Książęcych oraz inskrypcją po łacinie. W 1907 r. tablica została zdemonstrowana i przewieziona do muzeum w Królewcu, natomiast jej miejsce zastąpiono kopią z piaskowca. Słup stał się słynnym oznaczeniem trójstyku, czyli spotkania się granic trzech państw. Ten symbol graniczny położony nad rzeką Ełk, pomiędzy Prostkami i wsią Bogusze, od 1964 r. jest wpisany do rejestru zabytków (Sobczyński, 2018), natomiast w roku 2019 został całkowicie odrestaurowany przez Nadleśnictwo Ełk.

Słup graniczny jest istotnym elementem funkcjonującej przestrzeni turystycznej, który przyciąga zarówno turystów, jak też mieszkańców. Bogusze oraz Prostki są dobrze wyposażone w infrastrukturę turystyczną. Znajdują się tu liczne kwatery prywatne oraz ośrodki wypoczynkowe nad jeziorami. Przy słupie granicznym ponadto jest miejsce na ognisko i infrastruktura piknikowa z kilkoma ławkami oraz parking leśny. Jest to popularne miejsce spotkań mieszkańców okolicznych miejscowości, a także krótkich wycieczek turystów.

Granice z okresu zaborów

Podział terytorium Polski pod koniec XVIII w. oznaczał zanik polskiej państwowości na okres ponad stu lat. Granice pomiędzy dawnymi zaborcami (Prusami, Austrią i Rosją) a formami polskiej państwowości w XIX w. (Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie) są dla Polski szczególnie ważnymi miejscami. Wiążą się z trudną historią. Znaki graniczne w XIX w. były różne. Większość nie przetrwała próby czasu (Sobczyński, 2018). Wiele zostało celowo zniszczonych w okresie odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 r.

Jednakże w drugim dziesięcioleciu XXI w. nastąpił dość gwałtowny proces odtwarzania dawnych granic zaborowych, zwłaszcza oznaczeń granicy oraz przejść granicznych na dawnych granicach pomiędzy zaborcami. W efekcie powstało ponad 60 rekonstrukcji. Większość z nich zawiera odtworzone przejścia graniczne i słupy graniczne. Odtworzone słupy graniczne znajdują się łącznie w ponad 30 lokalizacjach. Miejsca te wraz z dodatkowym wyposażeniem (np. przejściem granicznym, pomnikiem lub tablicą pamiątkową) oraz zagospodarowaniem turystycznym (np. gospodarstwo agroturystyczne, miejsca piknikowe) stanowią lokalne i regionalne atrakcje turystyczne.

- Przykład 2 – odtworzone przejście graniczne Lipa – Dąbrowa Rzeczycka (granica pomiędzy Imperium Rosyjskim a Austro-Węgrami)

Jednym z ciekawszych obiektów na dawnych granicach zaborowych jest odtworzone w 2012 r. dawne przejście graniczne wraz ze słupami granicznymi z granicy rosyjsko-austrowęgierskiej (fot. 2). Rekonstrukcja powstała przy drodze pomiędzy miejscowościami Lipa a Dąbrowa Rzeczycka, na granicy gmin Zaklików i Radomyśl nad Sanem, w województwie podkarpackim.

Od listopada 2012 r. w tym miejscu znajduje się pomnik (rodzaj łuku) upamiętniający odzyskanie niepodległości przez Polskę. Miejscem rekonstrukcji przejścia granicznego jest plac na terenie wsi Lipa, tuż przy drodze, w sąsiedztwie prawdziwej, dawnej granicy między zaborami. W rekonstrukcji dawnego przejścia odtworzono po każdej ze stron granicy: budkę wartowniczą, słup graniczny oraz szlaban, a dodatkowo stworzono rzeźbę

Fot. 2. Rekonstrukcja przejścia granicznego wraz ze słupami granicznymi: rosyjskim (na pierwszym planie) oraz austro-węgierskim (na dalszym planie) (fot. M. Więckowski)
A reconstructed border crossing with Russian (foreground) and Austro-Hungarian (background) border posts

siedzącego żołnierza – pilnującego granicy. Słupy graniczne i szlabany odległe są od siebie o 17 m, czyli tak jak w oryginale, aby w pasie granicznym zmieściła się furmanka z zaprzęgiem (Mielniczuk, 2012). Na placu są także przygotowane drobne elementy infrastruktury turystycznej, jak ławki, kosze na śmieci i tablice z mapami². Część z tablic informacyjnych zawiera krótkie teksty, takie jak: „Pokoleniom ku przestrodze” lub „Rekonstrukcja przejścia granicznego z okresu Zaborów Austro-Węgier i carskiej Rosji Lipa – Dąbrowa Rzeczycka”:

„Pod koniec osiemnastego wieku Rzeczpospolita była pogrążona w anarchii. Jako jedyne państwo nie była w stanie odeprzeć skutecznie żadnego z konfliktów zbrojnego i stanowiła łatwy łup dla zaborców. Idea rozbioru jednego państwa z zamiarem zaspokojenia roszczeń interesów innych nie była wówczas czymś nowym.”

Na jednej z tablic znajduje się też tekst o odzyskiwaniu niepodległości i walkach wyzwoleńczych w regionie:

„11 listopada 1918 po 123 latach niewoli Polska ponownie pojawiła się na mapach Europy, a po granicy w Lipie została już tylko pamięć i stare nasypy graniczne.”

Duże znaczenie w przekazie merytorycznym i symbolicznym ma pomnik niepodległości³. Połączono w nim idee dwóch wielkich Polaków: Tadeusza Kościuszki (ostatniego walczącego o zatrzymanie rozbiorów w 1794 r.) oraz naczelnika państwa Józefa Piłsudskiego (który jest utożsamiany z odzyskaniem niepodległości). Na tablicy głównej przy-

² Rekonstrukcja przejścia granicznego została wykonana z inicjatywy i środków Stowarzyszenia Rozwoju Miejscowości Lipa „Lipa Zdrój”. Wsparcia finansowego udzieliły gminy Zaklików i Radomyśl nad Sanem (Surowaniec, 2012).

³ W krypcie, w dwóch miejscach w dniu 22 czerwca 2013 r. umieszczono nazwy ziem i miast: Merczowszczyzna – Białoruś, Siechnowicze – Białoruś, Paryż – Francja, Kraków, Szczekociny, Połaniec, Warszawa, Raclawice, Maciejowice, Solura – Szwajcaria, Nowy Jork – USA (miejsca związane z Tadeuszem Kościuszką), a w drugiej krypcie ziemie: Żułów – Litwa, Wilno – Litwa, Kraków, Lwów – Ukraina, Warszawa (miejsca związane z Józefem Piłsudskim).

pomniano przesłanie kardynała Stefana Wyszyńskiego: „Sztuką jest umierać dla Ojczyzny, ale największą sztuką jest dobrze żyć dla niej”. Na kolejnej tablicy przypomniano, że łuk powstawał z okazji stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości, a sponsorzy i pomysłodawcy są „wdzięczni za bezcenny dar wolnej ojczyzny. Ta rekonstrukcja przejścia granicznego z odtworzonymi słupami granicznymi ma być nie tylko atrakcją turystyczną, ale także ostrzeżeniem dla rządzących, że o wolność kraju trzeba walczyć każdego dnia, bo łatwo ją stracić, tak jak to zrobili nasi przodkowie (Surowaniec, 2012).

Granice II Rzeczypospolitej (z okresu pomiędzy I a II wojną światową)

Po I wojnie światowej Polska odzyskała niepodległość. Jej nowe granice kształtowały się przez kilka lat, formalnie do podpisania pokoju w Rydze. Jednakże główne ustalenia miały miejsce na Kongresie w Wersalu w 1919 r. Na jego podstawie rozpoczęto delimitowanie i demarkację granic, których głównym elementem były tzw. kamienie wersalskie. Były to kamienie główne, czyli kamienne znaki graniczne z wykutymi symbolami graniczących państw oraz datą podpisania umów granicznych oraz uzupełniające (bez tych oznaczeń). Wiele oznaczeń tych granic przetrwało do dziś (Kosmala, 2003; Sobczyński, 1993, 2008). Najwięcej słupów granicznych można znaleźć na tych odcinkach granic międzywojennych, które nadal pełnią funkcję granicy, np. w Sudetach⁴ i Karpatach (Sobczyński, 2008). Na innych odcinkach granicznych również pozostały ślady przedwojennych granic, a także pojedyncze słupy wersalskie. Jednakże jedynie w kilku miejscach stanowią one atrakcje turystyczne. Niejednokrotnie ich ponowne stawianie lub odtwarzanie budzi kontrowersje.

- Przykład 3 – kamień graniczny w Dębках na międzywojennej granicy pomiędzy Polską a Niemcami

W okresie międzywojennym północna część granicy polsko-niemieckiej biegła wzdłuż rzeki Piaśnicy. W Dębках znajdował się posterunek straży granicznej. Osada była wtedy najdalej na zachód położoną miejscowością polskiego wybrzeża. Odtworzony obecnie słup graniczny z granicy polsko-niemieckiej funkcjonującej w okresie 1919(1920)-1939, tzw. kamień wersalski (fot. 3), jest tym wysuniętym najdalej na północ, o czym przypomina fragment treści tablicy informacyjnej zatytułowanej: „Rzeka Piaśnica – północno zachodnia rubież międzywojennej Polski”:

„Zrekonstruowany słupek graniczny nr 1, jaki znajdował się w tym miejscu w okresie międzywojennym na wyznaczonej w roku 1919 granicy pomiędzy II Rzeczypospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką. Umieszczone na nim napis i data: Versailles 28.06.1919 odnoszą się do momentu podpisania w podparyskim Wersalu przez zwycięskie państwa traktatu pokojowego z Niemcami, który ustanawiał nowy ład polityczny po zakończeniu I wojny światowej.”

Kamień wersalski stał się dodatkową atrakcją turystyczną w Dębках, miejscem licznych wycieczek oraz spacerów osób przebywających w tej nadmorskiej miejscowości. Znajduje się na przecięciu szlaków turystycznych pieszych i rowerowych (w tym R10). Jest jednym z bardziej charakterystycznych miejsc na szlaku Nordic Walking Park „Dębki”. W sąsiedztwie kamienia granicznego na rzece Piaśnica tuż przed jej ujściem do Bałtyku

⁴ Należy mieć na uwadze, że obecna granica polsko-czeska w okresie pomiędzy I a II wojną światową była granicą pomiędzy Czechosłowacją a Niemcami.

Fot. 3. Kamień wersalski w Dębках wraz z edukacyjną tablicą informacyjną (fot. M. Więckowski)
The "Versailles Stone" at Dębki with an educational information board

kończą się trasy spływów kajakowych. Pewnego rodzaju uzupełnieniem „tematyki granicznej” są również ruiny dawnej polskiej strażnicy granicznej. W miejscowości jest bardzo dobrze rozwinięta przestrzeń turystyczna i znajdują się liczne obiekty noclegowe i turystyczne (głównie o charakterze sezonowym).

Granice współczesne, utworzone po II wojnie światowej

Po II wojnie światowej Polska ponownie zmieniła swoją powierzchnię, położenie i granice. W systemie komunistycznym granica była swoistą instytucją, na którą składało się kilka elementów. W lipcu 1945 r. władze komunistyczne Polski wydały instrukcję określającą jej wygląd. Granica ponownie stawała się strefą – pasem granicznym o szerokości 4 m – i miała być obszarem neutralnym między rozdzielanymi państwami (Dominiczak, 1997; Sobczyński, 2015). Oczywiście nastąpiło duże zróżnicowanie w charakterze i oznakowaniu granic Polski po II wojnie światowej. Oznaczenie granic pozostawało w mało zmienianej formie do początku okresu transformacji. Po 1989 r. nastąpiła diametralna zmiana funkcjonowania granic i postrzegania ich roli. Z bariery zmieniły się w strefę kontaktu i współpracy. Znacznie powiększono też liczbę przejść granicznych, a oznaczenia granic stały się niejako mniej istotne (za wyjątkiem zewnętrznej granicy Unii Europejskiej i strefy Schengen). Wówczas zaczęto też zmieniać wysłużone i zniszczone słupy graniczne. Obecnie znaki graniczne, nawet jeśli są wykonane z materiałów kamiennych lub betonowych, mają dodatkową, bardziej trwałą ochronę z powłoki plastikowej z wyraźnymi, często jaskrawymi barwami. W górach pozostały dawne, kamienne słupki⁵.

Współczesne granice mają znaczenie symboliczne, informacyjne oraz pamiątkowe (symbolizm). Czasami zostawia się ich atrybuty, aby przypominały minione czasy. Na zewnętrznych granicach Unii Europejskiej oraz strefy Schengen, w wielu miejscach nadal

⁵ Wygląd słupów na poszczególnych granicach jest zróżnicowany, jednak ich opis i omówienie nie jest przedmiotem tej pracy.

pozostały zaorane pasy, liczne słupy graniczne po obydwu stronach granicy oraz zasięki. W niektórych miejscach, np. na trójstykach, powstają specjalne dodatkowe oznakowania granic i miejsca styków trzech państw, które stają się istotnymi atrakcjami turystycznymi (por. Anisiewicz, 2021; Więckowski 2021a). Na granicy Polski i Niemiec, na wyspie Uznam pozostał szereg znaków, napisów, a także pas wykarczowanego lasu – jako pamiątka dawnego oznaczenia granicy. Dodatkowo wybudowano również nową promenadą przechodzącą przez granicę ze specjalnymi dodatkowymi oznaczeniami i celowym – symbolicznym podkreśleniem miejsca przebiegu granicy. Jest nią Transgraniczna Promenada Świnoujście – Heringsdorf (Więckowski i Timothy, 2021). Innym przykładem jest celowe oznaczenie specjalnymi tablicami oraz wyznaczonymi liniami podziału granic, które przebiegają przez mosty (np. most w Cieszynie na rzece Olza).

- Przykład 4 – Czelin – pierwszy słupek graniczny z 1945 r. na (wówczas) nowej granicy polsko-niemieckiej

Pierwszy słupek graniczny na współczesnej granicy polsko-niemieckiej wytyczonej na Odrze i Nysie Łużyckiej został ustawiony we wsi Czelin 27 lutego 1945 r. Umocowano na nim tabliczkę z piastowskim orłem i napisem „Polska” oraz dwoma drogowskazami: Berlin – 64 km oraz Warszawa – 474 km. W Czelinie znajduje się wiele pamiątek faktu wbicia tu pierwszego słupa granicznego (fot. 4). Są nimi m.in.:

- kamienna tablica z informacją: „stawiajcie słupki graniczne nad Odrą. PKWN 1944”,
- obelisk upamiętniający wkopanie pierwszego polskiego słupa granicznego w Czelinie odsłonięty 22.07.1960. r.⁶ (Simiński, 2012),
- replika pierwszego drewnianego słupa usytuowana nad samą Odrą.

Najbardziej okazały jest pomnik pierwszego słupa granicznego, który stanowi dominantę krajobrazu. Odsłonięty został w dniu 5 października 1968 r., zaprojektowany przez Annę Paszkiewicz (Simiński, 2012; Migdalski, 2015). Pomnikowi towarzyszy pięć dużych flag Polski. Fragment tekstu z tablicy informacyjnej dotyczy kwestii granic:

„Gdzie my, tam granica. W nowym porządku Europy. Ustalonym na mocy postanowień konferencji w Jałcie. Zachodnia granica Polski przebiegać miała wzdłuż rzek Odry oraz Nysy. Pozyskanie, jak to określano w propagandzie komunistycznej, dawnych ziem piastowskich, było rekompensatą za utracone na rzecz Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, Kresy Wschodnie.”

Obecnie obszar ten jest elementem Rejonu Pamięci Narodowej, związanym z walkami podczas II wojny światowej, głównie w: Cedyni, Siekierkach i Gozdowicach. Uzupełnieniem miejsca jest dawne stanowisko archeologiczne, zwane nekropolią czelińską, odkryte w 2003 r. Mimo dużego znaczenia historycznego oraz poważnej roli w dziedzictwie narodowym okolice przestrzeń turystyczna jest relatywnie słabo rozwinięta. W samym Czelinie są jedynie: tablice turystyczne, miejsca wypoczynkowe, piknikowe, w tym najnowsze nad samą Odrą, i parking. W bliskim sąsiedztwie jest mało miejsc noclegowych. Pojedyncze kwatery prywatne oraz kilka hoteli znajduje się w Cedyni, na pojezierzu oraz po stronie niemieckiej. Ograniczeniem rozwoju turystyki jest znaczne oddalenie obszaru od miast i słaba dostępność.

⁶ Pierwotnie od 1968 r. stał on w miejscu, gdzie obecnie stoi duży pomnik pierwszego polskiego słupa granicznego na Odrze, który go zastąpił. Mały obelisk zaprojektował Komandor Henryk Kalinowski a jego wykonania podjęli się żołnierze ze Szczecina-Podjuż.

Fot. 4. Pomniki słupów granicznych w Czelinie (fot. M. Więckowski)

A) obelisk upamiętniający wkopanie pierwszego słupa oraz tablica informacyjną
 B) pomnik pierwszego słupa granicznego wraz z edukacyjną tablicą informacyjną
Border post monuments at Czelin

A) obelisk commemorating the digging of the first post, with information board
 B) monument to the first border post, with educational information board

Dyskusja wyników

Pogranicza wraz z granicami stanowią bardzo ciekawe przedmioty badań naukowych, w tym badań geograficznych (Barwiński, 2004; Sobczyński, 2018; Kowalski, 2020). Granica jest obecnie zarówno symbolem bariery, jak też integracji i współpracy, czyli elementem łączącym. Dawne granice mogą pełnić podobne funkcje, ale w ich przypadku mogą też występować lokalne czy regionalne konflikty o pamięć. Wiele elementów związanych z granicami może wpisywać się w nurt tworzenia dziedzictwa, jak sama pamięć o dawnych granicach (Prokkola, 2008; Anderson i Prokkola 2021), granicznych stacjach kolejowych (Dragan et al., 2019), ale także ślady demarkacji granic w terenie (Kosmala, 2003; Sobczyński, 2018). Niestety, bezpośrednie ślady demarkacji granic reliktowych w Polsce należą jednak do rzadkości (Kosmala, 2003; Sobczyński, 2008, 2018). W większości przypadków są one zaniedbane i nie są atrakcyjne z prostego powodu: są ogólnodostępne, powszechne i prawie identyczne. Turystyczne zainteresowanie budzą bowiem obiekty oryginalne, ciekawe, inne, niecodzienne. Dopiero w ostatnich latach nasilił się proces wykorzystania lub przekształcania oznaczeń granicy w atrakcje turystyczne. Znaki graniczne są odtwarzane w rekonstrukcjach przejść granicznych oraz przenoszone do muzeów. Oznaczenia mogą też pozostawać w terenie, w formie oryginalnej, mogą być wyremontowane, przebudowane lub całkowicie odtworzone – nawet wiele dziesięcioleci po ich zaniknięciu.

Różne procesy prowadzą do tego, że granice, w tym ich oznaczenia, stały się ważnymi elementami sprzyjającymi rozwojowi turystyki i wykorzystywanymi w marketingu (Więckowski i Timothy, 2021). Rozwój turystyki opartej na oznaczeniach granic jest raczej powolny, ale zauważalny. Pojedyncze obiekty położone z dala od uczęszczanych szlaków turystycznych z trudnością mogą stać się istotnymi atrakcjami. Natomiast te, które są uzupełnieniem istniejącej, dobrze rozwiniętej przestrzeni turystycznej, stały się ważnym jej

elementem. Tworzenie atrakcji turystycznych opartych na granicach jest trudne z wielu powodów, z których cztery należy uznać za najważniejsze.

Po pierwsze, zacieranie śladów dawnych granic spowodowało, że pozostało niewiele autentycznych obiektów, które mogą zainteresować turystów; aby odtwarzać dawne granice, należało od nowa stworzyć wiele obiektów, np. przejścia graniczne z budkami strażników, słupami granicznymi, szlabanami, uzupełnione o tablice informacyjne, które niosą istotne przesłania, jak też przypominają wybrane zagadnienia historyczne. Po drugie, obecne granice pełnią inne funkcje, a turystyka nie jest podstawowym elementem ich wykorzystania.

Po trzecie, lokalizacja na peryferiach kraju, jak też regionów (np. lokalizacja na granicach województw), z dala od dużych miast, sprawia, że są to miejsca słabo dostępne, o niskiej jakości infrastruktury (drogowej, turystycznej itp.), a dodatkowo nie przywiązuje się wagi do rozwoju tych obszarów (zarówno w kwestii dziedzictwa jak i turystyki) w planach czy strategiach rozwojowych.

Po czwarte, są trudności w pozyskaniu finansowania, które służyłoby rozwojowi turystyki, a nawet samego upamiętniania miejsc. Praktycznie we wszystkich odtworzeniach oraz upamiętnieniach dawnych granic, niezależnie, czy ich celem było upamiętnienie, czy przeznaczenie turystyczne, pomysłodawcami i wykonawcami były instytucje lokalne (głównie władze gminne, muzea, lasy państwowe, stowarzyszenia i osoby prywatne).

Wnioski

Atrakcyjność turystyczna granicy może być rozumiana jako efekt wykorzystania peryferyjności obszaru, kontrastu i inności po drugiej stronie granicy, przestrzeni transgranicznej oraz specyfiki samej linii granicznej (Więckowski, 2021a). Obecne i dawne granice, które znajdują się w Polsce, zaczynają być atrakcjami turystycznymi, nawet w sytuacji, gdy już znikły po nich ślady. Produktami turystycznymi opartymi na tematyce granicznej są zarówno szlaki turystyczne, jak też muzea, wystawy czasowe (np. w izbach, dworcach itp.) oraz wydarzenia – inscenizacje. Aktualne granice również mogą pełnić takie funkcje. W niniejszych badaniach uwaga została zwrócona jedynie na oznaczenia granic i ich wykorzystanie do celów turystycznych. Przedstawiono wyniki badań oznaczeń obecnych i dawnych granic Polski. Do szczegółowej analizy wybrano cztery studia przypadku – po jednym z każdego z wyodrębnionych okresów funkcjonowania granic na ziemiach polskich. Ich analiza upoważnia do sformułowania kilku istotnych wniosków. Każdy ze znaków granicznych, poza samym faktem bycia atrakcją turystyczną, niesie ze sobą istotne przesłanie. Kluczowe są trzy główne nurty tego przekazu.

a) Wydarzenia historyczne – dawne podziały:

- utrata niepodległości wraz z rozbiorami – przypomnienie o dawnych podziałach, a szczególnie o utracie niepodległości – i głos ku przestrodze;
- odzyskanie niepodległości w 1918 r. i przypomnienie bohaterów; walki Polaków o odzyskanie niepodległości podczas powstań, szansa, jaką przyniosła I wojna światowa;
- zmiany granic i odzyskanie ziem na zachodzie aż do Odry (czego przykładem są obiekty w Czelinie).

- b) Lokalne uwarunkowania funkcjonowania granicy, kontroli, codziennego życia, możliwości przekraczania granicy. Trwałość granic reliktowych w świadomości mieszkańców pograniczy rzeczywiście może stanowić podłoże do ich obecnego odtwarzania i upamiętniania⁷, co potwierdzają niniejsze badania. Ponadto szczególne znaczenie w treści tablic mają informacje o przebiegu granicy w terenie i lokalizacji dawnych strażnic granicznych i pozostałej infrastruktury granicznej⁸.
- c) Symboliczne znaczenie najważniejszych znaków granicznych. Dla rozwoju turystyki szczególnego znaczenia nabierają najstarsze znaki graniczne, jak też słupy z „numerem 1”, usytuowane w miejscach najdalej wysuniętych odcinków lub całych granic. Specyfika słupów „numer 1” wykorzystywana obecnie w turystyce i marketingu (Więckowski, 2021a) została potwierdzona w niniejszym badaniu na przykładzie pierwszego słupa granicznego na powojennej granicy polsko-niemieckiej w Czelinie oraz słupa numer 1 w Dębkach na reliktovej granicy polsko-niemieckiej.

Przeprowadzone badania są propozycją nowego podejścia do zrozumienia roli granic. Ponadto zwraca się uwagę na geograficzno-historyczne treści dziedzictwa i tworzenia atrakcji kulturowych w rozwoju turystyki regionalnej. Turystyka może być jednocześnie czynnikiem aktywizującym peryferyjne, przygraniczne obszary Polski, których władze samorządowe w rozwoju działalności turystycznej upatrują szansę swojego rozwoju (Kosmala, 2003; Pańdo, 2005; Potocki, 2009; Więckowski, 2010, 2021a; Kosmala, 2015). Część z tych obiektów zaczyna przyciągać turystów lub uzupełnia istniejącą wcześniej atrakcyjność obszaru. Obiekty te w większości przypadków stają się również elementami dziedzictwa, ale ten aspekt wymaga jeszcze dalszych badań oraz większego nacisku ze strony lokalnych władarzy, stowarzyszeń oraz innych instytucji, dla których artefakty granic odgrywają duże znaczenie.

Artykuł przedstawia wyniki badań wykonanych w ramach realizacji projektu NCN 2018/29/B/HS4/02417.

Piśmiennictwo

- Agnew, J., Mitchell, & K., Toal, G. (2003). Introduction, [w:] J. Agnew, K. Mitchell, G. Toal (red.), *A Companion to Political Geography* (s. 1-9). Oxford: Blackwell.
- Alexandrova, A.Y., & Stupina, O.G. (2013). *Turistskoe regionovedenie. Vliyanie regionalnoi integratsii na mirovoi turistskii rynek*. Moskwa: Knorus.
- Andersen, D.J., & Prokkoła, E-K. (2021). Heritage as Bordering: Heritage Making, Ontological Struggles and the Politics of Memory in the Croatian and Finnish Borderlands, *Journal of Borderlands Studies*, 36(3), 405-424. <https://doi.org/10.1080/08865655.2018.1555052>
- Anisiewicz, R. (2021). Conditions for Development of the Entrepreneurial Ecosystem in Tourism in the Border Area of the European Union: The Example of the Tri-Border Area of Poland-Belarus-Ukraine. *Sustainability*, 24(13), 13595. <https://doi.org/10.3390/su132413595>
- Barwiński, M. (2014). Pogranicze jako przedmiot badań geografii politycznej, *Pogranicze. Polish Borderland Studies*, 2(1), 46-48.

⁷ We wcześniejszych badaniach zwracał na to uwagę Sobczyński (2008).

⁸ Zwracali na to uwagę w swoich badaniach Sobczyński (1995) i Kosmala (2003).

- Wschodnia i Górny Śląsk. Historia – problemy – odniesienia* (s. 24-40). Rzeszów: Komitet Nauk Historycznych PAN, Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytet Śląski.
- Dołzbłasz, S. (2017). *Sieci współpracy transgranicznej na pograniczach Polski*. Rozprawy Naukowe IGiRR, 40. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Dominiczak, H. (1997). *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966-1996*. Warszawa: Bellona.
- Dragan, W., Dymitrow, M., & Krzysztofik, R. (2019). Between history, politics and economy: The problematic heritage of former border railway stations in Poland, *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 1, 229-250.
- Duma, P. (2015). Tajne świadki graniczne w Europie Środkowej od XVI do XIX w. — problem słabo zbadany, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 63(1), 79-91.
- Eberhardt, P. (2004). *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej*. Lublin: Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej.
- Gelbman, A., & Timothy, D. (2011). Border complexity, tourism and international exclaves: A case study, *Annals of Tourism Research*, 38(1), 110-131. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.06.002>
- Gelbman, A., & Timothy, D.J. (2019). Differential tourism zones on the western Canada-US border. *Current Issues in Tourism*, 22(6), 682-704. <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1304364>
- Glassner, M.I., & de Blij, H.J. (1989). *Systematic Political Geography*. Nowy Jork: Wiley.
- Grzywaczewski, T. (2020). *Wymazana Granica. Śladami II Rzeczypospolitej*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Heintel, M., Musil, R., & Weixlbaumer, N. (red.) (2018). *Grenzen, RaumFragen: Stadt – Region – Landschaft*. Wiesbaden: Springer.
- Jones, S.B. (1943). The description of international boundaries, *Annals of the Association of American Geographers*, 33, 99-117.
- Katuski, S. (2017). *Blizny historii. Geografia granic politycznych współczesnego świata*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Kiersnowski, R. (1960). Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej, *Archeologia Polski*, 5(2), 257-289.
- Kolosov, V. (2020). Phantom borders: the role in territorial identity and the impact on society, *Belgeo*, 4, <https://doi.org/10.4000/belgeo.38812>
- Kolosov, V., & Więckowski, M. (2018). Border changes in Central and Eastern Europe: An introduction, *Geographia Polonica*, 91(1), 5-16. <https://doi.org/10.7163/GPol.0106>
- Konopska, B., & Barwiński, M. (2021), *Kształtowanie granic Polski po pierwszej wojnie światowej. Metodyczne problemy badań źródeł kartograficznych i tekstowych*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne.
- Kosmala, G. (2003). *Granica relikтовая. Trwałość byłej granicy polsko-niemieckiej między Sulmierzycami a Rychtałem w krajobrazie i świadomości*. Toruń: Dom Wydawniczy Duet.
- Kosmala, G. (2015). Granice polityczne a turystyka. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 4, 169-200.
- Kowalski, M. (2020). The Early Mediaeval Slav-German border (Limes Sorabicus) in the light of research into Y-chromosome polymorphism in contemporary and historical German populations, *Geographia Polonica*, 93(4), 569-596; doi: <https://doi.org/10.7163/GPol.0190>
- Leszczyński, K. (2020). Fotoreportaż z krainy Słowian – Odra od Reitwein do Cedyni. Pobrane z: [https://bialczynski.pl/2020/08/28/adrian-leszczynski-fotoreportaz-z-krainy-slowian-odra-od-reitwein-do-cedyni/\(12.10.2021\)](https://bialczynski.pl/2020/08/28/adrian-leszczynski-fotoreportaz-z-krainy-slowian-odra-od-reitwein-do-cedyni/(12.10.2021))

- Mielniczuk, J. (2012). Znów jest przejście graniczne między CK Austrią a carską Rosją, *Super Nowości*, 24, 18 lipca 2012. Pobrane z: [http://supernowosci24.pl/znow-jest-przejscie-graniczne-miedzy-ck-austria-a-carska-rosja/\(10.10.2020\)](http://supernowosci24.pl/znow-jest-przejscie-graniczne-miedzy-ck-austria-a-carska-rosja/(10.10.2020)).
- Migdalski, P. (2015). Pomnik pierwszego polskiego słupa granicznego w nadodrzańskim Czelinie jako miejsce pamięci, *Materiały Konferencji Naukowej „III Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2015”*, 17 kwietnia 2015 r., Mieszkowice.
- Newman, D., (2002). The lines that separate boundaries and borders in political geography. W: J. Agnew, G. Toal (red.), *A companion to political geography* (s. 123-137). Oxford: Blackwell.
- Padło, T. (2005). The impact of historical border on social behaviour and perception in the former Russian-Austrian borderland. W: M. Koter, K. Heffner, (red.), *The role of borderlands in United Europe, Historical, ethnic and geopolitical problems of borderlands* (s. 9-26). *Region and Regionalism*, 7(2), Opole-Łódź.
- Potocki, J. (2009). *Funkcje turystyki w kształtowaniu transgranicznego regionu górskiego Sudetów*. Wrocław: Wydawnictwo WTN.
- Prescott, J.R.V. (1987). *Political frontiers and boundaries*. Londyn: Unwin Hyman.
- Prokkola, E.K. (2008). Resources and barriers in tourism development: Cross-border cooperation, regionalization and destination building at the Finnish-Swedish border. *Fennia*, 186(1), 31-46.
- Simiński, H. (2012). Odsłonięcie pierwszego obelisku w Czelinie 22 lipca 1960 roku i wojewódzka manifestacja z okazji odsłonięcia obelisku 5 października 1968 roku. *Rocznik Chojeński*, 4, 271-284.
- Sobczyński, M. (1993). *Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski*. Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, 15. Warszawa: IGI PAN.
- Sobczyński, M. (2008). Zmienność funkcji granic międzynarodowych na ziemiach polskich od czasów Rzeczypospolitej Szlacheckiej do przystąpienia Polski do układu z Schengen. W: P. Eberhardt (red.), *Problematyka geopolityczna Ziemi Polskich* (s. 29-54). *Prace Geograficzne*, 218. Warszawa: IGI PAN.
- Sobczyński, M. (2018). Granice polityczne w krajobrazie – krajobraz pogranicza, *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 7, s. 25-70. <http://dx.doi.org/10.18778/2300-0562.07.02>
- Solarz, M. (2014). Trwałość granic politycznych państwa polskiego w latach 1569/1667-2014, *Prace i Studia Geograficzne*, 54, 125-138.
- Studzieniecki, T. (2021). Destynacje transgraniczne w Europie – identyfikacja, klasyfikacja i perspektywy rozwoju. W: D. Dąbrowski, Ł. Zbuck (red.), *Wymiana doświadczeń i dobrych praktyk we współpracy transgranicznej* (s. 18-31). Białą Podlaska: PSW.
- Surowaniec, Z. (2012). Na granicy gmin powstała rekonstrukcja przejścia granicznego z okresu zaborów. *Echo dnia*, 20.06.2012. Pobrane z: <https://echodnia.eu/podkarpackie/na-granicy-gmin-powstala-rekonstrukcja-przejscia-granicznego-z-okresu-zaborow/ar/8480478> (10.10.2020).
- Timothy, D.J. (2001). *Tourism and political boundaries*. Londyn: Routledge.
- Timothy, D.J. (2020). Borderscapes and tourismscapes: The place of postcards in Mexican border town tourism, *Geographia Polonica*, 93(4), 553-568. doi: <https://doi.org/10.7163/GPol.0188>
- Timothy, D.J., Saarinen, J. & Viken, A. (2016). Tourism issues and international borders in the Nordic Region. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16(1), 1-13. <https://doi.org/10.1080/15022250.2016.1244504>
- Więckowski, M. (2010). Tourism development in the borderlands of Poland. *Geographia Polonica*, 83, 2, 67-81. <https://doi.org/10.7163/GPol.2010.2.5>
- Więckowski, M. (2019). Od barier i izolacji do sieci i przestrzeni transgranicznej – konceptualizacja cyklu funkcjonowania granic państwowych. *Przegląd Geograficzny*, 91(4), 443-466. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.1>

- Więckowski, M. (2021a). How border tripoints offer opportunities for transboundary tourism development. *Tourism Geographies*. <https://doi.org/10.1080/14616688.2021.1878268>
- Więckowski, M. (2021b). Wykorzystanie turystyczne budynków przeciętych granicami państw – trzy studia przypadków: Wolna Biblioteka i Opera Haskell, Hotel Arbez oraz schronisko Purtschellerhaus. *Annales UMCS, Sectio B*, 76, 291-304. <http://dx.doi.org/10.17951/b.2021.76.0.291-304>
- Więckowski, M., & Timothy, D.J. (2021). Tourism and an evolving international boundary: Bordering, debordering and rebordering on Usedom Island, Poland-Germany. *Journal of Destination Marketing & Management*, 22, 100647. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100647>
- Żelichowski, R. (2018). Od kultury powitania do kultury odrzucenia – dwie strony tej samej imigranckiej monety. W: R. Żelichowski (red.), *Droga usiana drutami. Imigrancka odyseja do Europy*. Warszawa: ISP PAN, 55-96.

Summary

This article has turned its attention to the marking of borders and the way this acts in support of the tourism-related objectives now seen to represent a novel function served by borders. Specifically, results are presented here in relation to the marking and delimitation of borders of Poland both past and present.

The ways in which, and means by which, borders are marked, indicated and delineated have recently emerged as matters of some interest to enthusiasts of this particular activity, to explorers, and to tourists in general. In this way, certain associated places, elements and means of marking borders have become tourist attractions in their own right – to the extent that specific tourist products have even been made ready on the basis of them. Both local and regional authorities have observed this happening and have sought to respond by making relevant areas more ready for the paying of visits by those taking an interest. This trend is also to be noted in Poland, hence the author's readiness to pursue pioneering research on how border marking(s) may operate in a new role as tourist attractions.

As is implied above, it has only been in the most recent years that there has been any real intensification in the process by which border marking(s) are treated as – or converted into – tourist attractions. In this context, aspects and items of the marking of borders have gained protection, been restored, been reconstructed or augmented, been exchanged, or even been re-established deliberately. Items may indeed be re-created where former border crossings are reconstructed; or else may be transferred to museums. They may also remain in place in their original form, or be renovated, altered or entirely reinstated – sometimes even decades after their disappearance in the field.

In the context of the work, the author has sought to draw a distinction between various different ways of marking and delimiting state borders. Thus there may be border embankments or lines, large stones indicating the course taken, border posts (in the meaning of erect fixtures made of wood, metal, stone, etc.), painted lines or markers made from a wide diversity of materials, and various additional elements (such as written or inscribed names of the countries involved, as well as flags, emblems or other mark(er)s taking a wide variety of more or less tangible forms).

The research as presented here takes account of both the current borders of the Polish state and former ones that assume the status of relict borders given their inability

to perform their original functions. The author here takes a constructivist approach, drawing on post-modernist theories as regards building and the shaping of space. Methods used have been of both an indoor nature (with analysis of the literature plus secondary materials like websites) and field-based (even as they related to both spatial aspects *sensu stricto* and the analysis of content present on tourist boards). The most in-depth analysis was then based around four case studies, i.e. one for each of the following identified periods in existence of given borders in operation at one time or another on the Polish lands, i.e. the borders:

- in place prior to the Partitions of Poland taking place from 1772 (as exemplified by the Bogusze-Prostki section);
- present during the Partitions (Lipa-Dąbrowa Rzeczycka);
- of the (1918-1939) Second Republic of Poland (Dębki);
- in place following the Second World War (Czelin).

The research sustained several key conclusions, in line with which it has been worth stressing that each of the examples or aspects of border marking serves, not only as a factual tourist attraction, but also as a significant message conveyed. And what is being passed on in that way can be seen to have 3 key thrusts, i.e.:

- a) events from history, meaning old divisions (but also the loss of independence due to the Partitions of Poland, and its regaining, as well as the remembrance of heroes, changes to the lines followed by borders, and the associated regaining of land in the west, extending as far as the River Oder);
- b) local conditioning;
- c) the symbolic significance attachable to the most important border markings.

The results of the work done can be said to offer – at one and the same time – new ideas, approaches and proposals when it comes to borders being understood and appreciated from the point of their newly-acquired role. The attention is furthermore drawn to content of a geographical and historical nature characterising the heritage that remains, as well as to the establishment of cultural attractions as efforts are increasingly made to encourage the development of regional tourism. The latter may prove a factor activating peripheral border-located areas of Poland, given the way their local and/or regional authorities ascribe opportunities for development to border marking(s).

